

**KÜRESELLEŞMENİN YEREL EKONOMİLER ÜZERİNDE
OLUŞTURDUĞU ETKİLER
Denizli İl Örneği: 2010**

Nihat BATMAZ¹

ÖZ

Günümüzde yaşanan son gelişmeler bir taraftan küreselleşmeyi hızlandırırken diğer taraftan da ülkeleri bölgeselleşmeye ve bölgesel ticaret anlaşmaları yapmaya yönlendirmektedir. Küreselleşme sürecinde Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelerin birçoğu ekonomilerini küresel piyasalara açmışlardır. 1980'li yıllardan itibaren Türk ekonomisinin "devlet ve devlet destekli özel tekeller"den kurtulmasını sağlayan bu süreç tasarrufların yatırımlara dönüşmesinde etkili olurken diğer taraftan Türkiye'de her yaşta yeni bir girişimci sınıf yaratarak "kent ekonomilerinin" doğmasına neden olmuştur.

Bu çalışma 1980'li yıllardan sonra dünya ekonomisinde meydana gelen değişimler ışığında Denizli ekonomisini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Bölgeselleşme, Denizli Ekonomisi, Kent Ekonomisi

JEL Sınıflandırması: F10, 011, R11

**THE EFFECT OF GLOBALIZATION OVER
LOCAL ECONOMIES:
The Case of Denizli 2010**

ABSTRACT

While recent developments in the world accelerate globalization it also orients countries toward regionalization and making regional agreements. Most of the developing countries including Turkey have adopted open market strategies in the globalization process. Beginning with 1980s Turkish economy has rescued from "state and state-sponsored-private monopolies" and mechanism of channeling savings to investments has gained speed. Also, "new entrepreneur class" arisen with the globalization resulted to the emergence of "urban economies". In this study, analysis of Denizli economy is aimed in the framework of these changes occurred in the world after the 1980s.

Keywords: Globalization, Regionalization, Denizli Economy, Urban Economics

JEL Classification: F10, 011, R11

¹ Doç.Dr., Pamukkale Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, nbatmaz@pamukkale.edu.tr

1. Giriş

Son 30 yıldır dünya ekonomisini artan bir ivme ile şekillendiren etmen “**küreselleşme**” oldu. Küreselleşme, ister kapitalist ekonominin işleyişinin kaçınılmaz bir sonucu ya da her türlü liberal söylemin bir yansıması, isterse ekonomik güçlerin kârlarını azamileştirmek amacıyla dayattıkları bir rejim olarak kabul edilsin, bu süreç bir sonu değil; aksine, “yeni bir uzlaşmalar döneminin başlangıcını” oluşturmaktadır.

Küreselleşme ile çelişkili görünen milliyetçilik, bölgeselcilik gibi bazı akımlar nedeniyle yakın bir gelecekte küreselleşme eğiliminin tersine dönebileceği ve belli merkezler etrafında odaklaşarak sınırlı bölgeselciliğe dönüşebileceğini ileri sürenler de vardır. Özellikle kriz dönemlerinde bu tür ekonomik milliyetçilik tarafları güç kazanmaktadırlar. Bir diğer alternatif olarak, bu akımların mikro bazdan makro baza, dar ittifak oluşumlarından, geniş çaplı bölgesel bütünleşmelere doğru genişleyeceğini ve küresel ilişkiler zincirinin bu şekilde dünyanın her tarafında halka halka tamamlanacağını savunanlar da bulunmaktadır. Bizce önemli olan, ülkelerin tek başlarına etkileyemedikleri ancak etkilendikleri küreselleşme sürecini yakından izleyip kendi iç siyasi ve ekonomik dinamiklerine uygun şekilde küreselleşmeden yarar sağlamalarıdır (MÜSİAD, 2009: 47-51).

Bretten Woods’la başlayan bu süreç (ticari küreselleşme) 1980’den itibaren adım adım devreye giren mali küreselleşmenin de gerçekleştirilmesiyle merkezin doruğundan tabana doğru çeşitli merkez usulü yöntemlerle çevre ülkelere yayıldı. Böylece evrensel düzeyde mal, hizmet, sermaye hareketlerinin tam serbestleşmesiyle küreselleşme olgusu gerçekleştirildi. İthalat ve ihracat, dış ticaret politikasının etkisinden arındırıldı. Sübvansiyonlar çoğu üründe kaldırıldı. Çoğu ülkenin parasına konvertibilite sağlandı. Kamu teşebbüsleri özelleştirildi. Mallar gibi hizmetlerin ve sermayenin dolaşımındaki kamu müdahaleleri ortadan kalkarak; dolaysız yatırımlar, portfolyo yatırımları ve kısa vadeli sermaye hareketleri denetimden arındırılarak mali piyasalardaki bütünleşmenin önü de açıldı (Kazgan, 2002b: 34).

Ancak 1990’ın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan krizler (başta Asya Krizi olmak üzere, onu takiben Türkiye ve Rusya’da çıkan krizler) bölge ekonomilerinin %50’lere varan devalüasyonlarla krizi atlama çabaları küreselleşmenin sorgulanmasını gündeme getirdi. Kriz sadece bölge ülkelerinin ekonomilerini değil bu bölgeler içinde yer alan yerel ekonomileri de sarstı. Yerel bazda üretimde, istihdamda, ihracat ve kapasite kullanım oranlarında düşüslere neden oldu. 1995-2001 dönemi tüm dünyayı sarsan krizlerin etkisi “küreselleşmeden kaçabilir miyiz” sorusunu gündeme taşıdı. Ancak, alternatifini henüz olmadığı için, kaçma yerine, başta Çevre Ülkeleri olmak üzere küreselleşmenin sunmuş olduğu bazı fırsatlardan yararlanmanın yollarını aramaya başladılar. Türkiye’de bu arayış içerisinde olan ülkelerden birisiydi. Çünkü 1980’li yıllara kadar ithal ikameci sanayileşme politikasını etkin olarak uygulayan bir ülkeydi. Küreselleşme rüzgarına kapılarak 1980 sonrasında tüm kapılarını dış dünyaya açmış ve ihracata dayalı sanayileşme politikasını benimsemiş

mal-hizmet ve sermayenin ülkeye giriş çıkışındaki tüm engelleri ortadan kaldıracak yeni mevzuatlar hazırlamaya başlamıştı. Böylece tüm dünyadaki gelişmelere diğer ülkelerde olduğu gibi bizde uyum sağlamaya çalışıyorduk.

Çünkü bu dönemde Türkiye’de aşırı değerlenmiş kurun etkisiyle işçi döviz girişlerinin yavaşlaması, ödemeler bilançosu açıklarını artırmıştı. Artan ithalat talebini finanse edebilmek için yeterli kredinin bulunamaması; ithalatın daha sıkı kontrolüne ve kısa vadeli borçların yükselmesine yol açmıştı. Özellikle 1977’den itibaren döviz darboğazının ciddi boyutlara ulaşmış olması ile birlikte 1980’den itibaren işsizlik başta olmak üzere ekonominin önem arz eden makro göstergelerindeki düşüşler, Türkiye’ye yabancı sermaye yatırımlarının yapılmasına olumlu gözle bakmaların zaferi ile sonuçlanmıştır (Batmaz ve Tekeli, 2009: 2-3).

1980’li yıllardan itibaren hız kazanan küreselleşme ve bölgesel birleşmeler ekonomik sınırları ortadan kaldırarak ulusal ekonomileri gerek kitlesel düzeyde gerekse yerel düzeyde yeniden yapılandırmaya başlamıştı. Uygulanan ekonomik politikalar, kamu öncülüğündeki ulusal kalkınma kavramını ve politikalarını yavaşlatırken, buna karşıt olarak yerel ekonomileri ve yerel ekonomik kalkınma çabalarını ön plana çıkarmaya başlamıştır. Türkiye açısından bakıldığında ise bunun en güzel örneğini bu dönemde Denizli ili oluşturmaktaydı.

Denizli’nin, Ege Bölgesi’nde İzmir ve Manisa’nın ekonomik yığılma avantajlarına karşın, bölgenin iç kesiminde bir sanayi merkezi olarak gelişmesi ilginç bir olgudur.

Son yıllarda özellikle tekstil başta olmak üzere hızlı bir sanayileşme sürecinde oluşuyla ülke genelinde tüm dikkatleri üzerinde toplamış olan bu il, ekonomik aktivite bakımından ülkenin 13., sanayi bakımından 9., nüfus bakımından 25. sırada olması, ülke genelindeki 500 büyük firmadan 13’ünün bu ilde faaliyet göstermesi ve ürettiği ürünlerin %80’inden fazlasının sanayi ürünlerinden oluşması nedeniyle büyük önem arz etmektedir. Yine toplam ihracatının %80’inden fazlasının tekstil ve konfeksiyon ürünlerinden oluşması ve 100’den fazla ülkeye 150’nin üzerinde ihracat kaleminden oluşan mal türüyle, yıllık 2.5 milyar dolar ihracatıyla, (2009 itibarıyla) ülke GSMH’sından aldığı %1.5’luk pay ve yarattığı katma değer ile tüm dikkatleri üzerine çekerek ülkenin geri kalmış yörelerinin gelişmesine de model olarak önerilen il oldu (Batmaz, 2001: 2).

Çalışma, küreselleşme süreciyle birlikte Türkiye’de ortaya çıkan “**Kent Ekonomilerinden**” birisi olan Denizli’nin 1980 sonrası ekonomik yapısını analiz ederek küreselleşmenin bu ilin başta sanayi sektörü olmak üzere gelişimini nasıl ve hangi yönde etkilediğini belirlemeyi amaç edinmiştir. Bu amaç doğrultusunda ilde faaliyet gösteren sektörlerin mevcut durumları hakkında bilgi verildikten sonra, bunların üretim yapıları, üretim miktarları, ihracat yapısı, yurt içi ve yurt dışı pazarda alanları ile birlikte ithalatın yapısının belirlenmesine çalışılacaktır.

Çalışmanın son bölümünde ise, küreselleşme-bölgeselleşme bağlamında dış ticaretin serbestleştirilmesi, finansal liberalizasyon ve sübvansiyonların aşamalı olarak son yıllarda kaldırılması sonucunda bu ilde faaliyet gösteren girişimcilerin bu değişimden nasıl ve hangi yönde etkilendikleri belirlenmeye çalışılmaktadır.

2. Küreselleşme - Bölgeselleşme Süreci

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Bretton Woods'ta tasarlanan uluslararası ekonomik sistemin, çağımızın gereksinmelerine yanıt vermekte yetersiz kaldığı ve yapının değişen güç dengelerine göre yeniden yapılanması gerektiği konusunda geniş bir mutabakat vardı. Esasen, Soğuk Savaş'ın sona erişi ve Sovyet Bloku'nun çöküşü tüm uluslararası ilişkilerin siyasi, askeri ve ekonomik yeniden genel bir değerlendirilmesi için güçlü bir ivme sağlamış, yeni dünya düzeni tasarımları ortaya konmaya başlanmıştır. Aynen 1944'de yaşanıldığı gibi, sürdürülebilir ekonomik büyüme, serbest ticaret ve yatırım ortamı içinde sağlayabilecek yeni bir uluslararası sistem tesisi için arayış sürmektedir. Günümüzde ki büyük ekonomik güç odakları ve uluslararası kuruluşlar, bu ihtiyaca uygun şekilde yeniden yapılanma çabası içinde oldukları. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde kuralları tek başına yapabilecek güçte olan ABD, bugün artık hareket serbestisini büyük ölçüde kaybederken, önemli kararlar için, çok kutuplu siyasi ve ekonomik düzen içinde, G-7 üyesi ülkeler ve Çin, Rusya, Hindistan gibi yükselmekte olan yeni güçlerle uzlaşmaya varılması bir zorunluluk haline gelmeye başlamıştır (TÜSİAD, 2007: 7).

Bu duruma neden olarak, piyasa ekonomisinin geçerli olduğu ülkelerde konjonktürel olarak sermayenin kâr haddinin düştüğü ve büyümenin tıkanıldığı, bunun da yöneticileri yeni arayışlara götürdüğü bir gerçektir. Çünkü kapitalizmin sağlıklı yaşaması sermaye birikimi ve büyümenin sürmesine, bu da kâr haddinin (faiz haddini bir riziko primiyle aşacak biçimde) yüksekliğine bağlıdır. Firma düzeyinde yöneticiler yeni teknolojileri devreye sokarak, ihracatı artırarak, duraklamanın getirdiği fırsatlardan (faiz hadlerinin ve reel ücretlerin düşebilmesi gibi) yararlanarak, işçilere yol verip üretimi daraltarak, firmanın tasfiyesine gitmeden durgunluğu aşmaya, kâr haddini yükseltmeye çalışırlar; başaramazlarsa firmanın tasfiyesine geçerler. Hükümetler ise, ekonomi politikalarını değiştirip durgunluğu atlatmak için yeni politika arayışına giderler (Kazgan, 2002b: 97).

İşte 1970 sonrası dönemde başta ABD ve Batılı ülkeler olmak üzere sermayenin düşen kâr payını artırmak için, dünya ekonomisinin düzenini kendi gereksinimlerine uydurmayı başarmışlardır. Yeni düzeni Çevre Ülkelerine bazen ikna ederek, bazen de zorlama yöntemiyle 1980'li yılların başından itibaren kabul ettirmişlerdir. Söz konusu ülkelerin gerek GSYİH'ları, gerekse enflasyon ve işsizlik oranları incelendiğinde (Tablo 1) Merkez Ülkelerin göstergelerinin önceki yıllara oranla kötüleştiği ortaya çıkmaktadır.

Tablo 1: Merkez Ülkelerde (Sabit Fiyatlarla) GSYİH ve GSYİH Deflatörü Ortalama Yıllık Artış Hızı ve İşsizlik Oranları (1961-1997)

Yıllar	GSYİH (%)			ENFLASYON (%)			İŞSİZLİK (%)		
	AT-12* AB-15**	ABD	Japonya	AT-12* AB-15**	ABD	Japonya	AT-12* AB-15**	ABD	Japonya
1961-1970	4.8	3.8	10.5	4.4	3.0	5.4	2.3*	4.2	1.2
1971-1980	3.0	2.8	4.5	10.9	7.4	7.7	4.1	6.4	1.8
1971-1973	4.6	4.4	6.	7.9	5.5	8.1	2.7	5.5	1.3
1974-1980	2.4	2.2	3.6	12.2	8.2	7.7	4.8	6.8	2.0
1981-1990	2.3	2.5	4.2	6.7	4.7	1.7	9.6	7.1	2.5
1980-1983	0.9	0.7	3.3	10.7	7.4	2.9	8.2	8.5	2.3
1984-1990	3.0	2.8	4.6	5.3	3.8	1.4	9.9	6.3	1.4
1990-1995	1.0	2.6	1.0	4.0	2.4	0.9	11.5	5.5	2.3
1991-1993	1.1	1.0	2.5	4.6	3.0	1.9	9.8	7.1	2.1
1996-1997	2.0	3.8	0.5	1.5	1.5	0.5	10.5	4.0	3.5

Kaynak: OECD ve Dünya Bankası

(*) 1964-70 dönemi tahminidir.

(**) 1993-95 için AB-15.

Tablo 1'deki göstergelerden de anlaşılacağı gibi, 1974-1980 arasında AT (12), ABD ve Japonya için ortalama yıllık GSYİH artışı, sırasıyla %2.4, %2.2 ve %3.6 oranında gerçekleşirken, aynı değerlerin 1980-1983 yılları arasında sırasıyla %0.9, 0.7 ve 3.3 oranında gerçekleştiği görülmektedir. İşsizlik rakamları ise, Japonya hariç, AT (12) ve ABD'de sırasıyla %4.8'den %8.2'ye ve %6.8'den %8.5'e yükselmiştir.

Kısacası, 1970'li yıllarda dünya ekonomisinde görülen duraklama sonucunda başta Merkez Ülkelerin makro ekonomik göstergelerinde meydana gelen düşme, Merkezin iç çekişmelerini artıran çok sayıda olayın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Buna gelişmekte olan ülkelerin yarattığı sorunların da eklenmesiyle birlikte 1980'li yılların başında "Yeni Ekonomik Düzen" in hayata geçirilmesinin zamanı gelmiş ve yeni ekonomik düzenin adı da "**Küreselleşme**" koyulmuştur.

Küreselleşme son otuz yıldır dünya ekonomisini artan bir ivme ile şekillendiren etkenlerin başında yer aldı. Aynı zamanda ülke ekonomileri üzerinde yarattığı olumlu ve olumsuz sonuçlarıyla da günümüzde iktisadi anlamda en çok tartışılan kavramların başında gelmektedir.

1980'li ve 1990'lı yıllarda uluslararası ekonomik entegrasyon giderek hızlanmış ve dünya ülkeleri sınırları kaldırarak daha etkin üretim, yatırım, ticaret hedeflerini benimsemişlerdi. Küreselleşme sadece kâr amacıyla piyasa ekonomisine dayalı, ekonomiden ibaret bir sistem değil, aynı zamanda siyasi ve sosyo-kültürel alanları da içeren büyük bir değişim projesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu sürece katılan gelişmekte olan ülkeler iktisadi kalkınmanın farklı evrelerinde bulunduğundan, her ekonomi için sağlanan faydalar da içerilen riskler de farklı olmaktadır. 1980'li yıllardan itibaren birçok gelişmekte olan ülke belirlenen reformları gerçekleştirme sürecine girerek gelir artışı sağlamakla birlikte küreselleşme bu ekonomiler

üzerinde krizlere kadar varan olumsuz sonuçlar da doğurmuştur (Çelikel ve Danişoğlu, 2007: 30).

Bu gelişmeler ışığında 1990'lı yılların en fazla sorulan sorusu, uluslararası ekonominin küreselleşmesi ve ülkeler arasındaki ekonomik bağımlılığın artmasının dünyada daha geniş işbirliğine mi, yoksa daha karmaşık çatışmaları mı yol açacağı üzerinde yoğunlaşmıştı. Ancak 1970-1980'li yıllarda dünya ekonomisindeki gelişmeler incelendiğinde, 1970'li yılların petrol ve kaynak kıtlıkları ile 1980'li yılların borçlu ülkeleri ve bu ülkelerin bunalımları sonucunda gelişmiş olan ülkelerin ekonomik bakımdan geleceklerinin esasen gelişmekte olan ülke gruplarının göstereceği ekonomik performanslara bağlı olduğu kadar, gelişmekte olan ülkelerin de gelişmiş olan ülkelerle gerçekleştirecekleri ikili ticari-ekonomik ilişkilerini artırmadan büyüme hamlelerini gerçekleştiremeyeceklerini anlamış olmalarından dolayı kriz yerine, karşılıklı anlaşmalar yaparak refahı artırmanın yollarını aramaya başladılar. Böylece gelişmiş olan ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki ayrım gün geçtikçe anlamsız hale gelirken ticaret giderek küreselleşti. Sanayileşmiş ülkeler de dahil olmak üzere, mevcut koşullarda hiçbir ülkenin tek başına yol alamayacağını ve diğer ülkelerle diyalog kanallarının sürekli açık tutulması gerektiğini her iki ülke grubu açıkça anlamıştı (TÜSİAD, 2007: 29).

Böylece, birçok yoksul ülkenin ekonomik refahının zengin ülkelerin izlemiş oldukları makro ekonomik politikalara bağımlı olduğunu belirtmek gerekiyor. Üçüncü Dünya'nın ihracat gelirlerinin düzeyini ve ekonomik büyümesini belirleyen temel unsur, sermaye akışı ve teknoloji transferi dışında, gelişmiş ülkelerin düşük enflasyon ve yüksek ekonomik büyüme gerçekleştirme yetenekleridir. Bu yüzden gelişmiş ülkeler, bir yandan sürekli serbest ticaretin erdemlerini överek gelişme yolundaki ülkeleri pazarlarını daha geniş ölçüde dış dünyaya açmaya davet ederlerken, diğer yandan gümrük tarifeleri ve tarife dışı engeller yoluyla kendi pazarlarını Üçüncü Dünya'nın rekabetinden korumaya çalışmaktadırlar.

Yine günümüzde siyasal boyutları farklı olsa da aynı baskının benzer sonuçları bölgeselleşme hareketiyle de yaratılmaktadır. Tıpkı dün olduğu gibi bugün de en yoğun ve en “serbest” mal, hizmet, sermaye hareketleri, dış dünyadan kendisini bir biçimde ayırmış bu bütünleşmeler çerçevesinde gerçekleştiriliyor. Günümüzde bölgeselleşme, neredeyse küreselleşmenin rekabet baskısına en yaygın direnme biçimi haline gelmiş durumda ve Merkez'in içinde yoğun biçimde yaşanıyor. Çevre de buna uyum sağlıyor (Kazgan, 2002b: 142).

Küreselleşme ile bölgeselleşmenin bir arada yürüdüğü günümüzde Batılı ülkeler, yeni bölgesel blokları dünya çapında rekabet edebilmek için bir platform olarak kullanmaya başlamışlardır. 1985-1995 yılları arasında ise bu iki farklı süreç adeta iç içe girmiştir. ABD, bir yandan AB'nin yolunu izleyerek Kanada ile imzaladığı serbest ticaret anlaşması ile (NAFTA) Kuzey Amerika'da bölgeselleşme sürecini başlattı; bir yandan da bölgesel blokların kendi içlerinde kapalı karelere dönmemesi, bölgesel anlaşmalar çerçevesinde çözülemeyen sorunların uluslararası anlaşmalar

çerçevesinde kendi isteğine uygun biçimde bir çözüme ulaşması için, GATT-UR görüşmelerini başlattı.

Böylece 1990'lı yılların başında Merkez'de yoğunlaşan durgunlukla koşut biçimde hem aralarındaki kozları paylaşacak, hem sermayenin kâr haddini artıracak hem de Çevre Ülkelerini kendisinin istediği biçimde kalıplaştıracak bir dizi kuruma yeni şekli verdi. Başta kendi bölgelerinde bütünleşme hareketinin ivme kazanması geldi. Bunların birçoğu durgunluğun iyice yoğunlaştığı 1990-1992 ve blokların dağılımı ile SSCB'nin çöküşünü izleyen 1993 yılında yürürlüğe girdi. Ülkeler arasında gerçekleştirilen bölgesel anlaşmaların başında NAFTA ve 1 Kasım 1993'de Maastricht Anlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle AB'ye dönüşen Avrupa Topluluğu gelir. GATT Anlaşması imzalanmadan kısa bir süre önce ABD, Uzak Doğu'nun dinamik APEC (Asya-Pasifik İşbirliği) ülkelerini NAFTA üyeleriyle San Francisco'da (Aralık 1993) bir araya getirdi. Nitekim MERCOSUR (Arjantin, Brezilya, Uruguay, Pataguay) ile görüşmeler 1996'da başladı. AT- 12 ile EFTA arasında imzalanan Avrupa Ekonomik Alanı (AEA) Anlaşması 1992'de yürürlüğe girdi. Ancak, Merkez Ülkelerin kendi aralarında gerçekleştirdikleri bölgeselleşme hareketleri bunlarla sınırlı kalmadı. Benzer bölgeselleşme hareketleri 1990'lı yılların başından itibaren Çevre Ülkeleri arasında da görülmeye başladı (Kazgan, 2002b: 146-148).

2.1. Küreselleşme-Bölgeselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi

Türkiye ekonomisi 1963-1970 döneminde istikrar içinde büyüme bakımından oldukça başarılı bir performans göstermiştir. Bu dönemde büyüme hızı ortalama %6.5 civarında gerçekleşirken, enflasyon oranı da yılda ortalama %5.5 den ibaret kalmıştır. Halkın ortalama refah seviyesinde yılda yaklaşık %3.8 oranında bir iyileşme olmuştur. Bu performans Türkiye'yi yeni gelişen ülkeler içinde başarılılar kategorisine sokmuştur (Şahin, 1998: 167).

Ancak, diğer sosyal ve ekonomik gelişme göstergeleri dikkate alındığında aynı olumlu değerlendirmeyi sürdürmek mümkün değildir. Türkiye, Üçüncü Kalkınma Planı döneminde de yüksek büyüme hızını devam ettirmiştir. Özellikle 1974-1976 döneminde arka arkaya üç yıl ilk iki plan dönemi ortalamalarının üstünde büyüme hızına ulaşmıştır. Ancak, bu yıllarda sağlanan yüksek büyüme hızını başarılı bir iktisat politikasının sonucu saymak mümkün değildir. 1970'den sonraki ekonomide fiyat istikrarı bozulmaya başlamıştır. 1971-1977 döneminde %10 ila %30 arasında değişen yıllık enflasyon yaşanmış ve ortalama enflasyon oranı %18'i aşmıştır.

Görüldüğü gibi, Türkiye ekonomisinde 1974'den itibaren ciddi bunalım belirtileri ortaya çıkmaya başlamış. 1978-1979'a gelindiğinde artık ekonomi, daha önce rastlanılmadığı kadar ağır bir bunalıma sürüklenmiş ve ekonomide plan program kalmamıştı. Ekonomideki gelişmeler planı etkisiz ve anlamsız kılmıştı. Ekonomik bunalımdan çıkmak için 1978 ve 1979 yıllarında bir dizi ekonomik tedbirler uygu-

lanmış olsa da, bu tedbirler bir iç bütünlük arz etmedikleri ve dönemin iç ve dış şartları bunların uygulanmalarına tam imkan vermediği için başarılı olmamıştır.*

Nihayet 24 Ocak 1980'de dönemin hükümeti IMF'nin temsil ettiği yabancı sermaye çevrelerinin kredi desteğini de arkasına alarak ekonomide radikal dönüşümleri amaçlayan bir istikrar programını yürürlüğe koymuştur. Bu istikrar programının IMF tarafından kimi Latin Amerika Ülkelerine önerilen ve uygulanan standart bir program olduğu söylenebilir. Fakat, Türkiye'de 1958'de ve 1970'de uygulanan istikrar programlarından bazı farklılıklar arz etmektedir (Ekren, 1984: 180).

Türkiye'de 24 Ocak İstikrar Programı ekonomiye devlet müdahalesini minimize ederek, piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmayı ve özel kesime ağırlık vererek, ekonomide makro ve mikro dengelerin belirlenmesinde idari kararların yerine bundan böyle piyasada fiyat mekanizmasının geçerli olmasını amaçlamıştır. Bu temel amacın gerçekleşmesi için de mal ve faktör piyasa fiyatlarına önceden olduğu gibi yapılan müdahalelerin kaldırılması gerekiyordu. Nitekim, 24 Ocak 1980 Programı ve devamında alınan kararlarla bu yönde mesafe alındığı söylenebilir. Ancak uygulamalar sonrasında hiçbir plana, programa bağlı olmaksızın yürürlüğe konan 24 Ocak Kararları ve onu izleyen "Serbest Piyasa Ekonomisi" ile dışa açılma programı, bir bakıma 1950'li yıllardaki denemenin gelişigüzelliğine dönüşmüştür. Sürekli değişen idari kararlar, önemli bir belirsizlik kaynağı olduğu gibi, kendi içinde yeni bir bürokrasi de yaratmıştır. Söz konusu programın Türkiye'de uygulanmaya başlanması ile birlikte günümüze kadar geçen yaklaşık 30 yıllık süre içinde Türkiye ekonomisi üzerinde oluşturduğu bazı olumlu etkileriyle birlikte olumsuz etkilerinin de olduğu söylenebilir (Kazgan, 1988a: 356-378).

1990 yılından sonra ise dış ticarete görülen değişmelerle gerek 5 Nisan 1994 yılında uygulanmaya konulan istikrar programına kadar geçen üç yıllık sürede, gerekse daha sonraki yıllarda ekonomide meydana gelen gelişmelerle; ihracatta çok büyük gelişmeler olmasa da küçük çapta önceki yıllara oranla sürekli artışların olduğu (Tablo 2)'de görülmektedir.

* Bu konuda birçok çalışma olup, geniş bilgi için bkz: K.Boratav ve diğerleri: *Krizin Gelişimi ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu*, Kaynak Yayınları: 1984. / İ. Tekeli, C.Keyder ve diğerleri: *Türkiye'de ve Dünya da Yaşanan Ekonomik Bunalım*, Yurt Yayınları, Ankara 1984. / F.Başkaya: *Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına*, Birlik Yayınları, Ankara 1986.

Tablo 2: Türkiye'nin Dış Ticareti 1990-2000 Yılları Arası (Milyar Dolar)

Yıllar	İthalat	İhracat	DışTicaret. Dengesi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
1990	22.302	12.959	-9.343	58.1
1991	21.047	13.593	-7.454	64.6
1992	22.871	14.715	-8.156	64.3
1993	29.428	15.354	-14.083	52.1
1994	23.270	18.106	-5.164	77.8
1995	35.709	21.637	-4.072	60.6
1996	42.734	23.123	-19.611	54.1
1997	48.659	26.245	-22.414	53.9
1998	45.921	26.974	-18.947	58.7
1999	40.687	26.588	-14.099	57.8
2000	54.150	27.485	-26.665	50.8

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

Tablo 2'de görüldüğü üzere, gerek 1994 yılında uygulanmaya konulan istikrar programına kadar geçen üç yıllık sürede, gerek daha sonra ekonomik hayatta mevcut olan canlılık, ihracatımızın çok büyük sıçramalar yapmasa da devamlı olarak artmasına yol açmıştır.

Kuşkusuz bunun en önemli sebebi 1980 sonrasında izlenmeye başlanan ihracata dönük sanayileşme politikalarıdır. Ancak bu, dünya ekonomisinde meydana gelen olumsuz gelişmelerin etkisi yanında, izlenen yanlış ekonomik politikalar sonucu enflasyonun hızlanması, kamu açıklarının büyümesi, iç ve dış borç yükünün artması gibi nedenlerle, Türkiye ekonomisi 1994 yılında %6 dolayında daralmıştır. İhracatta 1993 yılına göre 1994 yılında 3 milyar dolarlık bir artış olmasına karşılık, ithalatımız 6 milyar dolar kadar daralarak 23 milyar dolar'a düşmüştür. Bunun sonucu olarak dış ticaret açığı 9 milyar dolar azalmış ve ihracatın ithalatı karşılama oranı %77.8 gibi bir orana yükselmiştir (Serin, 2001: 310).

2000'li yılların başından itibaren ise, dünya ekonomisinde yaşanan hızlı büyüme tüm pazarlarda talep artışı yaratmıştır. Özellikle gelişmiş ülkelerin daha fazla tüketmeye başlaması, bu ülkelere mal ve hizmet ihraç eden ülkeler açısından yeni fırsatların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu gelişmelere paralel olarak daha önce dünya pazarlarında fazla rolü olmayan gelişmekte olan ülkelerle geri kalmış ülkelerin de dünya pazarlarına girmesine yol açmıştır (Kırcova, 2010: 15).

Türkiye'de (1999 yılında) yaşanan ekonomik durgunluk, 2000 yılından itibaren uygulanan ekonomik programın da etkisiyle birlikte yerini genişlemeye bırakmıştır. Bu yeni süreç bir yandan ticari ve finansal alanda dışa açılma sürecini hızlandırırken diğer yandan da ekonomideki bazı ekonomik göstergeleri olumlu bazılarını ise olumsuz yönde etkilemiş olup tüm gelişmeler (Tablo 3)'de görüldüğü gibidir.

Tablo 3: Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler (2000-2010 Dönemi)

Yıllar	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
BÜYÜME (Cari fiyatlarla 1998 bazlı)											
GSYİH milyon TL	166.658	240.22	350.47	454.78	559.03	648.932	758.391	843.17	950.534	952.63	1098.80
GSYİH Milyon \$	265.384	196.73	230.49	304.90	390.38	481.497	526.429	648.75	742.094	615.75	730.104
GSYİH Büyüme Hızı %	6.8	- 5.7	6.2	5.3	9.4	8.4	6.9	4.7	0.7	-4.7	6.8
Kişi Başına Düşen Gelir \$	2.965	2.123	2.598	3.383	4.172	4.964	7.200	9.300	10.436	8.578	10.043
FİYAT (Yüzde Değişim)											
GSYİH Deflatörü				23.3	12.4	7.1	9.3	6.2	12.0	5.2	8.0
ÜFE Yıllık Ortalama	51.4	61.6	50.1	25.6	11.1	5.9	9.3	6.3	12.7	1.2	8.5
ÜFE Yıl Sonu	32.7	88.6	30.8	13.9	13.8	2.7	11.6	5.9	8.1	5.9	8.9
TÜFE Yıllık Ortalama	54.9	54.4	45.0	25.3	10.6	8.2	9.6	8.8	10.4	6.3	8.6
TÜFE Yıl Sonu	39.0	68.5	29.7	18.4	9.4	7.7	9.7	8.4	10.1	6.5	6.4
ÖDEMELER DENGESİ (Milyon Dolar)											
İhracat (fob) Bavul tic.hariç	27.775	31.334	36.059	47.253	63.167	73.476	85.535	107.272	132.028	102.14	113.930
İthalat (CIF)	54.503	41.399	51.554	69.340	97.540	116.774	139.576	170.063	201.964	140.92	185.493
Dış Tic.Dengesi	-26.728	-10.065	-15.495	-22.087	-34.373	-43.298	-54.041	-62.791	-69.936	-38.786	-71.563
Cari İşlemler Dengesi	-9.920	3.760	-626	-7.515	-14.431	-22.309	-32.249	-38.434	-41.959	-13.991	-39.300
İhracatm/İthalatı Karş. Oranı %	51.0	75.7	69.9	68.1	64.8	62.9	61.3	63.1	65.4	72.4	66.3

MERKEZİ YÖNETİM BÜTÇESİ (MİLYON TL)													
Bütçe Gideri	51.344	86.972	119.60	141.24	152.09	159.68	178.12	204.06	227.03	268.21	293.628		
Bütçe Geliri	38.229	58.416	79.420	101.04	122.96	152.78	173.48	190.36	209.59	215.45	254.028		
Bütçe Açığı	13.115	28.556	40.184	40.208	29.128	6.903	4.643	13.708	17.432	52.761	39.600		
Faiz Dışı Denge	7.309	12.482	11.544	18.319	27.363	38.777	41.320	35.045	33.229	440	8.697		
Bütçe Açığı/GSYH Oranı %	7.87	11.89	11.47	8.84	5.21	1.06	0.61	1.63	1.83	5.54	3.60		
Faiz Dışı Denge./GSYH Oranı %	4.39	5.20	3.29	4.03	4.89	5.98	5.45	4.16	3.50	0.05	0.79		
MERKEZİ YÖNETİM İÇ VE DIŞ BORÇ STOKLARI													
Net Dış Borç Stoku Milyar \$	38.8	56.8	63.4	68.5	64.6	99.0	108.6	133.7	151.1	145.8	169.5		
Net Dış Borç Stokunun/GSYH %	31.6	33.8	24.8	21.4	17.8	20.6	20.6	20.6	20.4	23.6	23.0		
Brüt Top.Dış Borç Stoku Milyar \$	*****	*****	*****	*****	*****	169.9	207.8	249.4	280.4	268.8	290.4		
Kamunun Brüt Dış Borcu Milyar \$	*****	*****	*****	*****	*****	70.4	71.6	73.5	78.3	83.5	88.9		
Özel Sekt. Brüt Dış Borcu Mili.\$	*****	*****	*****	*****	*****	84.0	120.5	160.1	188.1	172.0	189.6		
TCMB Brüt Dış Borcu Milyar \$	*****	*****	*****	*****	*****	15.4	15.7	15.8	14.1	13.3	11.8		
GİRİŞ YAPAN DİŞY MİKTARLARI (Milyar \$)													
DİŞY Milyar \$	982	3.352	1.137	1.751	2.785	10.031	19.989	22.195	15.7	6.9	5.7*		
DÖVİZ KURLARI													
Ortalama Dolar Kuru	0.624	1.225	1.506	1.493	1.422	1.341	1.431	1.302	1.293	1.547	1.500		
Yıl Sonu Dolar Kuru	0.672	1.440	1.635	1.396	1.342	1.343	1.413	1.165	1.512	1.506	1.546		
İŞSİZLİK ORANI (%)													
	6.5	8.4	10.3	10.5	10.8	10.6	10.2	10.3	11.0	14.0	12.2		

Kaynak: Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü, TÜİK, DPT ve Hazine Müsteşarlığı Verilerinden Yararlanılarak Tarafımızdan Düzenlenmiştir.

* Ağustos 2010 Tarihine Kadar olan DİŞY Miktarı.

Not: 2006 yılından itibaren merkezi yönetim bütçesi kullanılmış olup, ayrıca 2010 yılı enflasyon, ödemeler dengesi, dolar kuru, merkezi yönetim bütçe rakamları gerçekleştireme değerleri dir.

Tablo 3'teki verileri göz önünde bulundurarak Türkiye ekonomisinde (2000-2010 döneminde) meydana gelen değişimleri şu şekilde analiz etmek mümkündür:

GSMH'da ki Değişim: Türkiye ekonomisi 2000'li yıllara girerken gecikmeli de olsa kamu kesimindeki mali dağılımı çeki düzen vermek için bazı yasal düzenlemeleri gerçekleştirmiştir. Bunların arasında, vergi gelirlerini artırmak için bazı vergi yasalarında düzenlemelerin yapılması, sermaye kazançlarının ve servetin vergilendirilmesi, kayıt dışı ekonominin mümkün olduğu ölçüde kayıt altına alınması için yapılan düzenlemeler ilk akla gelenlerdir. Ancak, beklenen olumlu sonuçlar alınmadığı gibi, başta kamu kesimi olmak üzere yeterince tasarrufun yapılamaması, gelir gider dengesinin sağlanamaması, borç stokunun eritilememesi ve bütçe disiplinine yeterince özen gösterilmemesi, sıkıntıların artmasına neden olmuştur. Yine ihtiyaç duyulan nakit para için faiz oranlarının yüksek tutularak yabancı sermayeye her türlü kolaylığın sağlanması ile birlikte 2000 yılında (1998 cari fiyatlarıyla) 265.384 milyar dolar olan GSYİH 2001 yılında 196.736 milyar dolara gerilemiş, diğer göstergelerdeki düşüşlerle birlikte 2001 krizinin ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır.

Boratav (2001)'a göre 2001'de ortaya çıkan krizin nedenleri arasında, 2000 yılının ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan cari işlem açıklarındaki hızlı büyüme ile birlikte sermaye hareketlerinde görülen artışlar en önemli rolü oynamıştır (Boratav, 2001: 13).

Bu durum GSMH'daki büyüme hızını 2000 yılına göre, 2001 yılında -5.7 oranında küçülttüğü gibi; 2000 yılında 3.200 dolar olan kişi başına düşen milli geliri de 2001 yılında 2.500 dolar seviyesine kadar düşürmüştür.

Türkiye ekonomisinde GSMH'daki artış esas itibariyle 2002-2007 yıllarını kapsayan dönemde kesintisiz bir büyüme sürecine girmiş olup, söz konusu dönemde yıllık ortalama büyüme hızı %6.8 oranında gerçekleşmiştir. Ancak, 2007 yılının Ağustos ayında ABD'de ortaya çıkan ve konut piyasalarındaki çalkantı ile başlayan finans krizi, 2008 yılı Eylül ayından itibaren küresel ekonomik mali krize dönüşerek, gelişmiş ve diğer gelişmekte olan ülke ekonomilerini etkilediği gibi Türkiye ekonomisini de ciddi şekilde etkilemiştir (Morgil, 2008: 22).

Tablo 5'de görüldüğü gibi, Türkiye GSYİH'sı 2001 krizini takiben 2002 yılında %6.2'lik bir büyüme hızına ulaşmış olsa da büyüme hızı 2005 yılından itibaren önceki yıllara oranla düşme eğilimine girmiş ve yıl sonunda da (2007 yılı itibariyle) %4.7 olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılında ise bu oran %0.7 olarak gerçekleşirken, GSMH da önceki yıllarda olduğu gibi hızlı bir artış sergileyememiştir. 2009 yılında ise 2008'de ortaya çıkan küresel mali krizinde etkisiyle GSMH daha da küçülerek 615.755 milyar dolar seviyesine gerilerken, GSYİH'da değişim -4.7 olarak gerçekleşmiştir.

Fiyatlar Genel Seviyesindeki Gelişme: 2000-2010 yılları arasında fiyatlar genel seviyesi yıllık ortalama olarak incelendiğinde; ÜFE'nin yıllık ortalaması 2000

yılında %51.4 iken 2001 yılında %61.6 olarak gerçekleşmiş. Diğer taraftan 2001 kriz sonrası yıllarda ise büyük düşüşler görülmekte ve bu oran 2007'de % 6.3 seviyesine kadar düşüş göstererek, 2008'de küresel mali krizin de etkisiyle tekrar %12.7 oranına yükselmiştir. ÜFE'nin yıllık ortalaması 2009'da tekrar büyük bir düşüş göstererek %1.2 seviyesine kadar düşmüş olsa da 2010 yılında tekrar artış göstererek %8.5 olarak (tahmini) gerçekleşmiştir. TÜFE'nin yıllık ortalamalarında ki gelişmelerde ÜFE'ye benzer durum sergilemekte olup, 2000 yılında %54.9 olan TÜFE, 2001 krizin'den sonra kayda değer düşüşler göstererek, 2009 yılında bu oran %6.3 seviyesine kadar düşmüştür.

Ödemeler Dengesindeki Gelişmeler: Bir ülkenin dış ödemeler bilançosundaki denge ya da dengesizlik söz konusu ülkenin uluslararası ödeme gücündeki iyileşme ya da bozulmaları yansıtır. Dolayısıyla çoğu kez o ülkenin uluslararası alandaki ekonomik ve mali itibarının bir göstergesi olarak yorumlanır. Dış ödemeler dengesi, uygulanan ekonomik ve mali politikaların bir sonucu olup, dış ödemeler bilançosundaki bir açık veya fazla o ülke ekonomisi üzerinde oldukça geniş ve kapsamlı etkiler doğurur (Seyidoğlu, 2001: 382).

Başta Türkiye'nin 2001 sonrasında küresel ekonomiyle olan bağlantıları ve bu bağlantılar sonucunda yaşadığı iki krizin (2001 krizi ve 2007-2008 küresel mali kriz) yansımaları oldukça etkili olmuştur. Türkiye 2001 krizi sonrasında uluslararası piyasalardan kaynaklanan muazzam bir finansal genişleme ve ucuz kredi olanağına kavuştu. Giderek artan dış açıklar (cari işlem açıkları) önce yüksek faizlerin etkisiyle Türkiye'ye akmakta olan sıcak parayla, daha sonraları ise şirket birleşmeleri ve özelleştirmeler ile elde edilen doğrudan yatırım finansmanlarıyla karşılanmaya çalışıldı (Yeldan, 2009:17).

Bu uygulamalar Türkiye'nin dış borcunu 2000-2010 döneminde hızla artırdığı gibi, ithalatla birlikte dış ticaret ve cari işlem dengesinin de iyice bozulmasına neden olmuştur. Ayrıca bu dönemdeki ithalat ve ihracattaki gelişmeler ise şöyle gerçekleşmiştir. 2000 yılında 27.7 milyar dolar olan ihracat rakamı 2010 yılında 113.9 milyar dolara (tahmini) yükselmiştir. Aynı dönemdeki ithalat rakamları ise 54.5 milyar dolardan; 140.9 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Dış ticaret dengesi ise her geçen yıl bir önceki yıla göre daha fazla açık vererek 2000 yılında 26.7 milyar dolar olan dış ticaret açığı 2010 yılında 71.5 milyar dolara yükselmiştir. Cari işlemler dengesinde de benzer gelişmeler yaşanmış olup, 2000 yılında 9.9 milyar dolar olan cari açık, 2010 yılında 39.3 milyar dolar seviyesine kadar yükselmiştir. GSYİH ortalama büyüme hızına bakacak olursak; son otuz yıldır (1980-2010) 10'ar yıllık periyotlar halinde incelendiğinde %4'ün üzerinde bir artış sergilemesine rağmen, cari işlemler dengesinin GSYİH'ya oranında bu istikrarlı dengenin olmaması düşündürücü ve ilginçtir. Sorunun özünde yatan en önemli etmen cari açığın Türkiye ekonomisinin en önemli kırılganlık noktasını oluşturması ve cari işlemler dengesinin GSYİH'ya oranı 1990-1999 döneminde %- 0.73 oranında iken, 2000-2008 döneminde %-4.10 seviyesinde seyretmiş olmasıdır. Aynı dönemde GSYİH ortalama büyüme hızı ise %4'den, %4.76'ya yükselmiştir (Yılmaz ve Karataş, 2009: 70).

Öte yandan Türkiye ekonomisinde oluşan yüksek cari açığın en önemli nedeni Korkmaz (2005)'a göre; Türkiye ekonomisinde görülen yüksek büyüme oranı ile iç tasarruf açığı ve ulusal paranın aşırı değerli olmasının yanında yine Türkiye'de ki büyüme; yatırım malı, teknoloji, hammadde ve ara malı ithalatını artırdığı için, büyüme ile cari açık arasında pozitif bir ilişkinin bulunmasına bağlamaktadır (Korkmaz, 2005: 52-55).

Kamu ve Özel Sektör Borç Miktarındaki Gelişme: Bilindiği gibi, 2001 sonrasında yükselen konjonktürün de etkisiyle önce (bilhassa 2005 yılına kadar) uluslararası finans piyasalarında likitide genişlemesi ve faiz oranlarının düşüş trendinde olduğu bir süreç yaşanmıştır. Ülkemiz için de önce örtük sonra açık enflasyon hedeflemesi stratejisi izleyen para otoritesi (Merkez Bankası) enflasyon hedeflemeleri ile uyumlu olduğu için TL'nin aşırı değerlenmesine göz yummuştur. Gerek uluslararası finansal ortam, gerekse Merkez Bankası'nın politikaları 2001 kriz sonrası süreçte özel kesimin yabancı para cinsinden borçlanma eğilimini yükseltmiştir. Bu eğilimler ekonominin 2001 kriz sonrasında ki kamu ve özel kesim borç stokundaki gelişmelerden de (Tablo 3) görülmektedir (Yılmaz ve Karataş, 2009: 79).

Özel sektörün 2001 krizi sonrasında kamu sektörüne oranla borçlanmasındaki artışın nedeni; izlenen politikaların bir sonucu olup, özel kesim borçlanmasında dayalı bir büyüme sürecinin oluşturulmak istenmesindedir. Bu amaç doğrultusunda Türkiye'nin 2010 sonu itibarıyla net dış borç stoku 169.5 milyar dolar iken, brüt toplam dış borç stoku 290.4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Brüt toplam dış borç içinde kamu sektörü 88.9 milyar dolar bir borca sahipken, özel sektörün brüt toplam dış borç stoku, kamunun borç stokunun iki katı üzerinde olup, yaklaşık 190 milyar dolar civarında seyretmektedir.

İşsizlikte Meydana Gelen Gelişme: İşsizlik her şeyden önce yaşadığımız küreselleşme sürecinin temel bir sorunu olarak bütün dünyayı ilgilendirdiği gibi, Türkiye'yi de yakından ilgilendirmekte ve etkilemektedir. Türkiye ekonomisinde istihdamdaki önemli daralma esas itibarıyla 2001 krizi sonrasında başlamış, 2008 küresel mali kriz sonrasında ise artış göstermiştir. Bu artış 2002-2007 yılları arasında (yıllık ortalama) GSYİH artış oranından (%6.9) daha yüksek oranda (%10.2) gerçekleşmiştir (Susam ve Bakkal, 2009:83).

Türkiye'de özellikle 2000 yılı sonrasında işsizlikte belirleyici rol oynayan etmenlerin başında siyasal ve ekonomik tercihler yer alsa da, esas itibarıyla ekonomideki sanayi üretiminin büyük ölçüde enerjiyle gerçekleştirilmiş olması ve enerji temininde de Türkiye'nin ithalata bağımlı olması, enerji fiyatlarındaki en küçük artış karşısında üretim ve dolayısıyla istihdamın olumsuz yönde etkilenmesi üzerinde önemli rol oynamaktadır.

Bunlara ek olarak, ülkemizde yüksek oranda var olan kayıt dışı istihdam nedeniyle krizlerin işgücü piyasalarında ne ölçüde tahribat yapmış olduğu mevcut ekonomik veriler ile şu anda tam olarak tespit edilememesine rağmen, ihracata dayalı olarak üretim yapan başta tekstil sektörü üzere, beyaz eşya ve benzeri sektör-

lerde özellikle 2008 küresel mali kriz sonrasında işten çıkarımlar artmıştır. Hızlı bir artış sürecinde olan işsizlik 2010 yılından itibaren hafifte olsa düşüş göstermesine rağmen kayda değer bir gelişme değildir.

Sonuç olarak Türkiye ekonomisi özellikle 2002 yılından itibaren enerji ve emtia fiyatlarındaki yükselişler, TL'deki aşırı değerlenme ve Türkiye ekonomisinde yaşanmakta olan büyüme süreci sebebiyle yükselen ithalat, küresel krizin de etkisiyle 2008 yılında yavaşlamıştır. Ayrıca, küresel krizden sonra yabancı sermaye ve dış kaynak girişinde azalma, iç kredi oranlarında düşme, özel sektörün toplam dış borç içindeki payında yükselme, ekonomiye duyulan güvende ki azalma, yatırım oranlarında görülen gerileme ve ihracat hacminde ki azalma gibi kanallardan önemli ölçüde etkilenmiştir. Yine son yıllarda dış ticarete görülen daralma ve cari açığın her yıl bir önceki yıla oranla göstermiş olduğu artış krizle birlikte işsizlik oranını da hızla artırmıştır.

2008 küresel mali krizin de etkisiyle Türkiye ekonomisinde son on yıldır yaşanan bu gelişmeler sadece gelişen/değişen bir dizi ekonomik toplumsal ve teknolojik değişimlerle sınırlı olmayıp; firmaların, hane halklarının ve kamu kuruluşlarının optimum yer seçimi ve yerleşim kararlarından tutun da özellikle Anadolu'nun değişik kentleri ile birlikte bu kentlerde faaliyet gösteren çok sayıda "yeni girişimcileri" de doğrudan etkilemiştir (Eroğlu, 1997: 284).

1980 küreselleşme süreciyle birlikte Türkiye'de oluşmaya başlayan bu Anadolu Kent Ekonomilerinden birisi de kuşkusuz Denizli ekonomisidir. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde söz konusu il'in küresel süreçle birlikte ekonomisinde nasıl bir değişimin meydana geldiği incelenecektir.

3. Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Ortaya Çıkan Kent Ekonomileri İçinde Denizli Ekonomisi ve Tarihi Süreç İçindeki Gelişimi

3.1. Denizli Ekonomisinin Tarihi Süreç İçindeki Gelişimi

Denizli ile ilgili yapılan araştırmalardan elde edilen verilere göre, Cumhuriyet öncesi dönemde, başlangıcı antik çağlara kadar uzanan önceleri yünlü daha sonraları pamuklu el dokumacılığının var olduğu ve genellikle aileden birinin çalıştığı el tezgahlarında basit ev tipi düşük üretim tarzının egemen olduğu anlaşılmaktadır (Batmaz, 2001:73).

Ancak Denizli'de sanayileşmenin, dolayısıyla tekstil sektörünün gelişimi esas itibariyle Cumhuriyet döneminde görülür. Cumhuriyet'in kuruluşundan planlı kalkınma dönemine kadar geçen süredeki gelişmeler çalışmanın kapsamı dışında tutulmuş olup, planlı kalkınma dönemi ile başlayan süreçte Denizli ekonomisindeki gelişimin seyri şu şekilde gerçekleşmiştir (Erkan, 1992b: 9).

Planlı Dönemler (1960 Sonrası): Türkiye'de 1960'lı yılların başında uygulamaya konulan beşer yıllık kalkınma planlarıyla desteklenen sanayi sektörünün gelişimi ülke bütününde bazı mekansal değişimlere yol açmıştır. Bir taraftan daha çok

ülkenin batı kesiminde yer alan ve başta İstanbul olmak üzere, Bursa ve İzmir gibi illerde odaklaşan sanayi faaliyetleri gelişmelerini hızla sürdürürken, diğer taraftan da farklı bölgelerimizde bazı yeni sanayi merkezleri ortaya çıkmaya başlamıştır (Ankara, G.Antep, Adana, Maraş, v.b). Ege Bölgesindeki İzmir ve Manisa sanayi bölgeleri bir tarafa bırakılırsa, bölgenin iç kesiminde sanayi açısından hızla gelişen ve yörede 1970'lerden sonra bir sanayi merkezi haline gelen kent olarak Denizli, dikkat çekmektedir (Bayrak ve Göncüoğlu, 2001: 117).

1980'li yıllarda Türkiye ekonomisinin dışa açılımla birlikte ihracata dayalı yapılanma sürecinde, özel sektöre dayalı bir sanayileşme yapısı ile Denizli kent ekonomisi, Türkiye ekonomisinde ayrı değer taşıyan bir modelin temsilcisi kabul edilmiştir (Erkan, 1987a: 117).

İlde 1980 sonrasında dokuma sanayindeki teşviklere bağlı olarak, dokuma sektörünün tesis sayısında belirgin şekilde artışlar görülmüştür. Gerçekten 1980 yılına kadar kurulan dokuma ve konfeksiyon tesislerinin sayısı 6 olmasına ve bunların konfeksiyon üretimine yeni başlamış olmalarına karşılık, 1980 yılından sonra kurulan tesis sayısı 22'ye ulaşmıştır (Mutluer, 1995: 97).

1980'den sonra dokuma ve konfeksiyon tesis sayısındaki artış ilde üretimin ve aynı zamanda istihdamın en fazla gerçekleştirildiği sektör olmuştur. 1995 yılı itibariyle bu sektörün katma değer payı %37.6 oranıyla ilde ilk sırada yer almıştır (DTO, 1996: 8-59).

1997 yılı itibariyle ise Denizli Sanayi Odası (DSO)'na kayıtlı kuruluşların ağırlıklı sıralamasında yine bu sektördeki işletmeler %55'lik bir oranla birinci sırada gelirken, bu sektörden sonra gelen diğer sektörler ise önem sırasına göre şöyledir: elektrik-elektronik, kablo ve döküm, haddeçilik, gıda, lastik, mutfak gereçleri, deri, kösele ve kimya sanayi olarak sıralanmaktadır (MPM, 1998; 965).

Kısaca, 1990-1997 yılları arasında Denizli Ekonomisi, başta tekstil sektörü olmak üzere sanayinin istihdam yaratıcı, dış satıma dönük güçlü bir üretim yapısı oluşturan ve belirgin bir gelişme gösterdiği dönem olarak özellikle göze çarpmaktadır. İl, yine bu dönemde ülke genelinde nüfus bakımından 23'üncü, nüfus artış hızı bakımından da 19'uncu sırada yer almıştır (DİE, 1993; 4).

Denizli ekonomisi, kişi başına GSYİH bakımından 1993 cari fiyatları ile 2.663 dolar'dan 1997 yılında 2.972 dolar'a yükseltmiş olup, tüm iller arasındaki gelişmişlik sıralaması da artarak 16.sırada yer almıştır. Denizli yine bu dönemde, il'de faaliyet gösteren şirketlerin her yıl 500 büyük firma arasına artan oranda girişiyle de ön plana çıkmıştır. Belli başlı 160 tekstil sanayi ve 140 civarında metal sanayi tesisinin bulunduğu Denizli'de Türkiye'nin 500 büyük sanayi kuruluşu içinde 1992 yılında 4'ü tekstil olmak üzere 7 adet, 1993 yılında 6'sı tekstil olmak üzere 9 adet firma yer alırken, 1994 yılında ise 9'u tekstil alanında olmak üzere 14 firma yer almıştır.

1994 yılındaki artışın 5'ni tekstil firmaları meydana getirmiştir. Bu gelişme Denizli'de bu yıllarda gözlenen tekstil ağırlıklı hızlı ve belirgin sanayileşme hareketinin önemli ekonomik göstergelerinden birisi olarak değerlendirilebilir.

Ancak 1997-1998 yıllarında söz konusu firmaların bazıları Türkiye'nin 500 büyük sanayi kuruluşu içindeki yerini koruyamamışlardır. Bunun sebebi ise, Dünya'da 1997 yılı ortalarında başlayan finansal krizin 1998 yılında yayılarak hemen hemen tüm ülkelerde reel sektörleri etkilemiş olmasıdır. Söz konusu kriz, yapısı itibarıyla öncelikli olarak ihracata dayalı sanayileri etkilemiştir. Bu yıllarda Denizli'nin lokomotif sektörlerinden biri olan tekstil sanayi global krizden büyük ölçüde etkilenmediği görüntüsü çizse de etkilenmiş olup, bu dönemde ülke genelinde olduğu gibi, Denizli genelinde de fazla bir yatırım faaliyeti olmayıp, bunun yerine küçülen ve daralan faaliyetler göze çarpmaktadır. Ayrıca Denizli ekonomisinde bu dönemde (1991-1999) meydana gelen değişim ilin ihracatına da yansımış olup, bu durum (Tablo 4)'de açıkça görülmektedir (Batmaz, 2001: 85).

Tablo 4: Yıllara Göre İhracat (Denizli 1991-1999)

Yıllar	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
İhracat	140.0	154.9	174.8	262.2	332.8	341.0	443.3	451.6	343.6

Kaynak: DTO, Ekonomik Yönüyle Denizli 2008.

Denizli'nin bu dönemdeki ihracatı ile ilgili verileri şu şekilde değerlendirebiliriz: Denizli başta Avrupa Birliği (AB) ülkeleri olmak üzere dünyanın pek çok ülkesine 100'ün üzerinde ihracat kaleminden oluşan mal ihracatı gerçekleştirmiştir. İhracatta sanayi ürünlerinin payı %85 civarında olup, toplam ihracatın %80'lik bölümü tekstil ürünlerinden oluşmaktadır. Ayrıca Tablo 4'de görülen ihracat rakamları yalnızca Denizli Ticaret Odası'na bildirilen rakamlar olup, daha birçok ürünün Denizli'de üretimi gerçekleştirilmiş olmasına rağmen bu ürünlerin İzmir, İstanbul, Mersin ve diğer illerden ihraç edilmiş olması nedeniyle gerçek ihracat rakamları tam olarak tespit edilememektedir. DTO'sı yetkilileri ise gerçek ihracat rakamlarının bu dönemde 600-700 milyon dolar civarında olduğunu ifade etmektedirler. Bütün bu veriler, İl'in başta tekstil sektörü olmak üzere bölge ve ülke ekonomisinde oldukça önemli bir yere sahip olduğunu gösteriyor. Ancak, 2001 yılında Türkiye'de ortaya çıkan kriz ve arkasından gerçekleştirilen devalüasyonla ülke ekonomisinde görülen ciddi daralma bu ilde faaliyet gösteren işletmeleri de ciddi boyutlarda olumsuz yönde etkilemiştir. İl ekonomisinde bu dönemde (2000 sonrasında) meydana gelen gelişmelerin seyri ise şöyledir.

3.2. Denizli Ekonomisindeki Gelişmenin Seyri (2000 Yılı Sonrası)

Türkiye'de 19 Şubat 2001'de patlak veren siyasi krizle birlikte ekonomik kriz derinleşmiş, bütün ekonomik dengeler alt üst olmuştur. Buna karşılık gerekli önlemler mevcut ekonomik koşullara uygun olmaksızın acileyle alınmış kararlardır. Bu kararların alınmasında IMF'nin de baskısı olmuş, aniden serbestçe dalgalanan kur

sistemine geçilmiş, güvensizlik ortamının da etkisi ile Türk Lirası yabancı paralar karşısında, gereksiz yere değer kaybına uğratılmıştır (Serin, 2001: 320).

Bu tarihte yapılan (2001) devalüasyonla ve izlenmeye başlanan serbest kur politikası ile Türkiye, aşırı derecede ucuz bir ülke haline gelmiştir. Kur politikaları ve devalüasyonla beklenen başta turizm gelirleri olmak üzere ihracattaki artış, beklentilerin altında gerçekleşmiştir. Çünkü ihracat ürünlerinde kullanılan ithal girdi fiyatlarındaki aşırı artış ihracat ürünlerinin maliyetini yükseltmiş, Ancak kur politikasının değişmesinden önce yeterli stokları olmayan işletmeler üretim ve ihracatlarını belirli seviyede artırmış, yeterli stoka sahip olmayan işletmeler ise krizin etkisiyle birlikte finansal sıkıntı içine düşerek, (özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler) piyasadanda çekilmek zorunda kalmışlardır.

Bu dönemde Denizli’de faaliyet gösteren işletmelerde de benzer sıkıntı yaşanmıştır. Çünkü son 20-25 yıldır Denizli GSYİH’sında sanayi sektörünün payı %20’lerin üzerinde seyretmiş, ihracata dayalı sanayi sektörü ile (başta tekstil olmak üzere) ismi ön plana çıkmıştı. Yine bu yıllarda il bazında yapılan ihracatla birlikte ithalatta da küçümsenemeyecek boyutlarda artış ortaya çıkmıştır. İthalatta meydana gelen artışın nedeni, ihracatçı firmaların daha önce yerel firmalardan temin ettikleri ara malların önemli bir kısmını dışardan ithal etmeye başlamalarıdır. Bu durum, özellikle iplik ve ham bez üreticileri bakımından daha büyük sıkıntılara neden olmuştur (DTO, 2008: 8).

Ancak, gerek 2001 krizi gerekse daha sonra 2008’de ortaya çıkan global krizin tüm dünya ülke ekonomilerindeki olumsuz etkilerine rağmen, Denizli ekonomisi ticaret ve sanayide yıllar itibariyle meydana gelen gelişmeye bağlı olarak önceki yıllara oranla nispeten artış göstermeye devam etmiştir. Özellikle 2008 yılındaki global krizden sonra ilde faaliyet gösteren firmaların sayısında azalma olsa da Türkiye’deki ilk 500 büyük kuruluş arasında yer alan firmalardan 7’sinin hala Denizli’de üretim faaliyetlerini sürdürüyor olmasının, ilin ihracatını ve ihracat gelirlerini olumlu yönde etkilediği (Tablo 5)’de görülmektedir.

Tablo 5: Denizli İli İthalat ve İhracat Miktarları (1000 ABD \$)

Yıllar	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
İhracat	680.5	866.02	1.194.6	1.414.7	1.634.9	2.011.07	2.09653
İthalat	319.3	475.9	489.52	720.76	1.012.26	1.367.55	1.605.34

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı, DTO-Ekonomik Yöntüyle Denizli 2009 s.11.

Tablo 5’de görüldüğü gibi Denizli, Türkiye ekonomisinde yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen ihracatını sürekli olarak bir önceki döneme oranla artırmayı başarmıştır. 2002 yılında 680.5 bin dolar olan ihracatını 2008 yılında %325 oranında artırarak 2.096 milyar dolara yükseltmiştir. Ancak ihracattaki artışa paralel olarak ilin ithalatında da büyük bir artışın olduğu dikkat çekmektedir. 2002 yılında 319.000 dolar olan ilin ithalatı, 2008 yılında 1.605 milyon dolara yükselmiştir. İthalattaki bu artışın temel nedeni; daha önceki yıllarda (2003 ve öncesi) ihracatçıların ihtiyaç

duydıkları hammaddenin önemli bir kısmı il içerisinde faaliyet gösteren diğer firmalardan temin ederken, ülkede yaşanan 2001 krizi ve daha sonra ortaya çıkan 2008 küresel mali krizinin de etkisiyle yapılan devalüasyonlarla birlikte daha sonra izlenen düşük kur yüksek faiz politikası, ilde faaliyet gösteren firmaların ihtiyaç duydukları hammaddenin çok büyük bir kısmını ithal etmeye mecbur etmiştir.

Yine, Denizli'den 2009 yılı sonu itibariyle gerçekleştirilen ihracatın 2.5 milyar dolar civarında olduğu ve ithalatın da önceki yıllara paralel bir artış gösterdiği Denizli Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçıları Birliği tarafından ifade edilmektedir.

Ancak Denizli'den, Denizli Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçıları Birliği'ne tescil yaptırarak yapılan ihracat rakamı 2009 yılı sonu itibariyle 1.045 milyon dolar iken; 2010 yılı Haziran sonu itibariyle 587.5 milyon dolar olarak görülmektedir. Bu ihracat rakamlarının düşük görülmesinin nedeni, ihraç ürünlerinin büyük bir kısmının önceki yıllarda olduğu gibi Denizli'de üretilmiş olmasına rağmen yakın çevre illerin (İzmir başta olmak üzere) gümrüklerinden ihraç edilmiş olmasıdır. Söz konusu ihracatın ülkelere göre dağılımı incelendiğinde ise yine en büyük payın önceki yıllarda olduğu gibi AB pazarına gerçekleştirildiği görülmektedir. AB Ülkeleri içerisinde ise Almanya %20.2'lik payla birinci sırada yer alırken, ABD %10.9'luk payla ikinci, Hollanda %9.6'lık payla üçüncü sırayı almaktadır. Bu ülkeleri Fransa %5.9, Suudi Arabistan %5.4, İtalya %4.9, Birleşik Arap Emirlikleri 4.9, İngiltere 4.2, İran 2.7 ve Avusturya %2.13'lük bir ihracatla takip etmektedir. Denizli'den %2'nin altında ihracatın yapıldığı diğer ülkelerin toplam sayısı ise 100'ün üzerinde olup, yaklaşık 150 çeşit farklı malın bu ülkelere ihraç edildiği görülmektedir. Ancak, ihracatın yapıldığı ülkeler ve yapılan ihracat miktarları zamanla değişiklik göstermiştir (DTO, 2009: 97).

Denizli'den, Denizli Ticaret Odası tescilinden geçerek ihracatı yapılan malların gruplara göre dağılımına bakıldığında, tekstil ürünlerinin önceki yıllarda olduğu gibi toplam ihracat içerisindeki payının oldukça yüksek olup, %80'lik bir payla birinci sırada yer aldığı görülmektedir.

Ancak, 2001 krizi sonrasında tekstil sektöründe bir duraklama yaşanmasına rağmen, Denizli'de ihraç geliri içerisinde hala en yüksek paya sahip olan sektör olduğu gibi, istihdamda da yine öncü sektör konumunda olduğunu görülmektedir. İlden yapılan ihracatın mal gruplarına göre dağılımına bakıldığında; havlu %45, bornoz %15.01, demir çelik ürünleri %5.08, makine ve teçhizat %4.81, mermer ve traverten %2.48, selüloz %2.3, oto yedek parça %2.2, hazır giyim ve konfeksiyon %2.16, diğer tekstil ürünleri %1.93, nevesim %1.82'lik bir pay alırken; diğer 150'ye yakın ihraç ürününün de %1.5'in altında bir paya sahip olması dikkat çekicidir (DTO, 2008: 79).

Diğer taraftan Denizli'den ihracatı gerçekleştirilen malların gerek mal grubu içerisinde gerekse toplam ihracat içerisindeki payı ile özellikle son beş yıldır tüm dikkatleri üzerine çeken sektör "**mermer ve travertendir**". Bu sektörün bu denli gelişmesinin birinci nedeni; Türkiye'nin en büyük ikinci mermer havzasının bu ilde

bulunmasıdır. İkinci neden ise, özellikle 2000'li yıllardan itibaren gerek Dünya'da gerekse Türkiye'de ortaya çıkan istikrarsızlıkların (global krizler, kurlarda meydana gelen ani değişimler, devalüasyonlar, ani talep düşüşleri, cari açıkların artması, v.b) bu ilde faaliyet gösteren girişimcileri yeterli düzeyde olmasa da tekstil sektörünün dışında farklı alanlarda üretime ve yatırımlara yönlendirmesidir. Bu alanda Denizli girişimcisi bir taraftan mermer ve traverten sektörüne yönelirken diğer taraftan da hizmet sektörüne ve tarıma (özellikle hormonsuz meyve ve sebzelerin yetiştirilmesi/seracılığa) yönelmeye başlamışlardır. Söz konusu mermer ve traverten üretiminde ve ihracatında yıllar itibariyle büyük bir artış meydana gelmeye başlamış olup, Denizli'nin toplam ihracatı içerisinde (2007 yılı itibariyle) yaklaşık 5.7 milyon dolar ihracatla üretimini ve ihracatını her geçen gün artırmaktadır.

Yine bu ilde faaliyet gösteren firmalarla bu firmalarda istihdam edilenlerin sayısına kısaca bakacak olursak (Tablo 6) 2000 yılından itibaren kurulan firmaların sayısında bir artışın olduğu açıkça görülmektedir. Ancak, yıllar itibariyle incelendiğinde özellikle kriz dönemlerinde (2001-2002, 2007-2008) bu ilde faaliyet gösteren firmaların sayısında bir düşüş olduğu görülmektedir.

Denizli'de 2008 sonu itibariyle 12.017 adet farklı türde kuruluş faaliyet göstermektedir. Bu kuruluşlarda sigortalı olarak istihdam edilenlerin sayısına bakıldığında, 2007 Aralık ayı sonu itibariyle 148.114 kişi iken, 2008 Aralık ayı sonu itibariyle bu sayının 140.423'e düştüğü görülmektedir. Bu düşüşün nedeni esas itibariyle 2008 küresel mali kriz olmakla birlikte, bir diğer neden olarak, Denizli çevresindeki illerin 5084 Sayılı Teşvik Yasası kapsamına alınmasına rağmen bu ilin teşvik kapsamı dışında bırakılmış olmasının da etkisi büyüktür.

Denizli'de istihdamın sektörel dağılımını inceleyecek olursak; tekstil sektörü yine önceki yıllarda olduğu gibi lider konumdadır. Bu sektörde istihdamın payı bazı yıllarda %80'lere kadar çıkmış olmasına rağmen, 2008'de küresel kriz sonrasında bu sektördeki istihdamın payı %36.5'lere kadar düşmüştür. Bu pay bize bu sektörün 2008 kriz sonrasında nasıl bir duruma düştüğünü açıkça göstermekte olup, istihdamın yoğun olduğu diğer sektörlerin başında ise ticaret sektörü gelmektedir. Bu sektörde ilde istihdam edilenlerin oranı 2007'de (%3.1) iken 2008'de (%17.5)'e kadar yükselmiştir (DTO, 2009: 39).

4. Dünya Ekonomisinde Yaşanan Son Gelişmelerin (2000-2010) Yerel Bazda Denizli Ekonomisine Yansımaları

Gerçekten ülke ekonomilerinin artan oranda birbirlerine bağımlılığı ile ortaya çıkan globalleşme dünyanın içinde bulunduğu ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal değişim süreci son on yıllık dönemin en belirgin unsurlarıdır. Uluslararası ticaretin ulusal ticarete göre artan önemi, ulusal piyasalardaki yatırımlara göre, uluslararası para, hisse senedi, tahvil ve gayrimenkul yatırımlarının da önemini artırmıştır. Günümüz uluslararası yatırım ve yatırımcılarının önemi, ulusal yatırım ve yatırımcıların gölgede bırakmıştır. Bu değişim sürecinde uluslararası ticaretin ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, bu serbestleşmeye paralel olarak yabancı sermayenin ekono-

mik gelişme sürecinde büyük önem kazanması ve daha önemlisi ekonomik ve siyasal anlamda ulusal sınırların ötesinde uluslararası ekonomik ve siyasal bloklar oluşturma çabası dikkate değer gelişmelerdir (Akdiş, 2000: 27).

Tüm bu gelişmeler Dünya ekonomisinde 2001-2002'de durgunluğa neden olmuş ve durgunluğun etkisi 2003 yılına kadar sarkmıştır. Uygulanan genişletici politikaların da etkisiyle 2003-2007 dönemi tüm dünyada oldukça yüksek bir büyümenin kaydedilmesine neden olmuştur. Bu dönemde gelişmiş ekonomilerde hissedilir bir toparlanma gözlemlenirken, küresel büyümeye asıl katkı geliştirmekte olan ekonomilerden gelmiştir. 2000-2007 arasında başlıca gelişmiş ülke ekonomileri ortalama %2.7; geliştirmekte olan ve yükselen piyasa ekonomileri ise %5.9 oranında yüksek bir büyüme kaydetmişlerdir. Göreceli bir ekonomik daralmanın yaşandığı 2001-2002 yılları arasında büyüme verileri gelişmiş ülkeler için pek değişmezken, geliştirmekte olan ülkelerin büyüme ortalaması %7.4 gibi oldukça yüksek bir seviyeye çıkmıştır. Bu performans sonucunda dünya GSYİH'sı 1980-1990 arasında 11.8 trilyon dolardan, 2000'de 32 trilyon dolar'a ve 2008 yılında da 62 trilyon dolara yükselmiştir.

2002-2008 döneminde büyümenin yıldızları arasında sanayileşmiş ülkelerden Asya'da; G.Kore, Avrupa'da; İspanya ve İngiltere ile daha düşük düzeyde olmakla beraber ABD başta gelmiştir. Geliştirmekte olan ülkelere büyümenin şampiyonları arasında ise Çin ve Hindistan başı çekmiş, ardından sırasıyla Rusya, Bulgaristan, İran ve Malezya gelmiştir. Türkiye de 2002-2008 arasında kaydettiği yıllık ortalama %6'lık büyüme hızıyla bu grubun içinde yer almıştır (MÜSİAD, 2009: 31).

Geliştirmekte olan ülkelerin kaydettiği ekonomik büyümenin yolunu açan en önemli faktörlerden birisi, geçmişte yaşanan krizlerden sonra yürürlüğe konan reformlar olmuştur. Türkiye dahil birçok ülke bütçe açıklarını nispeten azaltarak, enflasyonu düşürerek, makro ekonomik dengelerini nispi olarak sürdürülebilir hale getirmiş, bu dönemde izlenen sıkı para ve maliye politikasının etkisi fazla olmuştur.

Bu dönemde büyümenin motor gücü olan ticaret hacmi de emsalsiz bir biçimde artış göstermiştir. 2001'de 8 trilyon dolar civarındaki toplam dünya dış ticaret hacmi, 2007'de 17 trilyon dolar'a yükselmiş, DTÖ tahminlerine göre bu rakam 2008'de 20 trilyon doları aşmıştır. Yine DTÖ verileri incelendiğinde, dünya ticaretinde geliştirmekte olan ülkelerin payının arttığı dikkat çekmektedir. 2001 yılında dünya ticaret hacminin yaklaşık %74'nü gelişmiş ülkeler, %26'sında geliştirmekte olan ülkeler gerçekleştirirken 2007'de geliştirmekte olan ülkelerin payı 5.8 trilyon dolar ile %33.7'ye kadar yükselmiştir (Dünya Bankası verileri: 2009).

Dünya ekonomisinde 2002-2008 arasında yaşanan olumlu gelişmelere rağmen, başta sanayileşmiş olan ülkeler olmak üzere ABD, Japonya, Avro Bölgesinde, işsizlik bir sorun olarak devam etmiş. Söz konusu ülkelerdeki işsizliğin %4-7 arasında dalgalanmış olması son derece yüksektir. İşsizlikteki bu çarpık tablo geliştirmekte olan ülkelerde de geçerli olmuştur. Buradan çıkan sonuç, 2002-2008 arasında

kaydedilen büyümenin yeterince istihdam yaratmadığı gibi, aynı zamanda birçok ülkeyi sürdürülemez bir borç sarmalı içine sokmuştur.

2007 yılının ikinci yarısından itibaren başlayan sıkıntılar 2008 yılının ilerleyen dönemlerinde büyük bir hızla sisteme yayılmış ve küresel boyutta bir krize dönüşmüştür. Kriz her ne kadar başlangıçta bir ipotekli konut krizi olarak (ABD’de) ortaya çıkmış olsa da takip eden süreçte bir likitide krizine dönüşmüştür. Ardında da, hızla başta ABD’deki reel sektörü olmak üzere, Avro Bölgesi’ni ve ardında da gelişmekte olan ve yükselen piyasa ekonomilerini daha derinden etkileyerek, bu ülkelerin başta ihracat gelirlerini azaltarak, işsizlik ve enflasyon oranlarını ve diğer tüm makro göstergelerini olumsuz yönde etkileyerek finansman kaynaklarının azalmasına, ihracat piyasalarının daralmasına neden olmuştur.

Dünya piyasalarında ve ekonomisinde yaşanan bu gelişmeler doğal olarak doğrudan ülkemizi de etkilemiştir. Dolayısıyla, ülke genelinde ki olumsuz gelişmelerden bölgeler ve bölge içerisinde yer alan yerel ekonomiler de etkilenmiştir. Küreselleşme-bölgeselleşme sürecinde meydana gelen bu hızlı değişimden öncelikle Türkiye ve dolayısıyla yerel bazda; Denizli ekonomisinin nasıl ve hangi yönde etkilendiğini kısaca şu şekilde özetleyebiliriz.

Global krizin de etkisiyle Türkiye’de ortaya çıkan ve yaklaşık %16’nın üzerinde seyreden işsizlik oranı bu ilde de artış göstermeye başlamıştır. Denizli’de istihdam edilenlerin sayısında 1980-2000 döneminde sürekli bir artış görülmekte iken, özellikle 2001’de ve 2008’de ortaya çıkan krizlerin de etkisiyle Denizli bu krizlerden doğrudan etkilenmiş ve başta tekstil sektörü olmak üzere diğer sektörlerde de üretim düşüşlerine paralel olarak istihdamda daralma ve sigortalı çalışanların sayısında bir düşüş ortaya çıkmıştır.

Üretimde meydana gelen düşüşü, bu ilden yıllar itibariyle gerçekleştirilen ihracat ve ithalat rakamları ile ilin Türkiye GSYİH’ndan aldığı paydan anlamak mümkündür. Ancak, 2000 yılı sonrasında ilden gerçekleştirilen ihracat ve ithalat rakamları incelendiğinde ihracatın kriz dönemlerinde düşüş gösterdiğini (2001-2008 arasında) ancak 1980 yılından beri gerek ihracat gerekse ithalat miktarının sürekli artış gösterdiği görülmektedir. Ayrıca ilden gerçekleştirilen ithalat incelendiğinde ihracattan farklı bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Özellikle 2000’den itibaren ithalatın ihracata oranla daha büyük bir artış gösterdiği açıkça görülmektedir. Şöyle ki; 2002’de 680.5 milyon dolar olan ihracat karşısında gerçekleştirilen ithalat 319.3 milyon dolarken; 2008 yılında ilden yapılan ihracat 2.096 milyon dolara, ithalat ise 1.600 milyon dolara yükselmiştir. İl bazında ihracatın ithalatı karşılama oranı incelendiğinde, Türkiye’de ki ihracatın ithalatı karşılama oranından (Tablo 2) farklılık arz ettiği dikkat çekicidir. Söz konusu oran, Türkiye’de 2000 yılında %50.8, 2009 yılında %67.1 (Aralık ayı itibariyle) iken, Denizli’deki bu oranlar incelendiğinde ithalatta sürekli artış olsa da ihracatın her yıl ithalattan yaklaşık %70 oranının da bir fazlalık arz etmesi dikkat çekici bir özelliktir.

Bu rakamlar bize Denizli’de üretilen ve ihraç edilen ürünlerde Denizli sanayinin dış pazarlara (gerek hammadde alımında gerekse ihracatta) ne kadar bağımlı olduğunu açıkça göstermektedir. Diğer taraftan Denizli ekonomisindeki olumsuz gelişmeler global krizden (2008) önce ortaya çıkmaya başlamıştır. Nedeni; 5084 Sayılı Teşvik Yasası kapsamına bu ilin alınmayışı ve bu ilin çevresinde bulunan Afyon-Uşak gibi illerin alınması ve bu nedenle de Denizli’deki yatırımların bir kısmının bu illere kaymasıdır. Dolayısıyla; bu durum yatırımların sayısında ve miktarında azalmaya veya yapılacak olan yatırımların ertelenmesine neden olmuştur. Denizli’de 2005 yılında alınan teşvikli yatırım sayısı 85 olup, bunların almış oldukları teşvik miktarları 225.354.483 TL’dir. Bu sayı 2008’de 27’ye düşmüş, alınan teşvik miktarı ise 115.857.452 TL olarak gerçekleşmiştir.

Alınan teşvik sayısı ve miktarının artması veya azalması üretimi ve istihdamı doğrudan etkilediği için 2008 Aralık ayı sonu itibariyle istihdamda ilk defa azalma görülmüştür. İlde sigortalı işçi sayısı 2007 yılında 148.114 iken bu sayı 2008 yılında 140.423’e düşmüştür.

Global kriz’in Türkiye’de başta otomotiv ve tekstil sektörünü etkilemesi Denizli’de de benzer sonuçları ortaya çıkarmıştır. İl içerisinde gerek üretim ve gerekse toplam ihracatın %80’den fazlasının tekstil sektöründen gerçekleştirilmiş olması, 2008 global kriziyle birlikte hükümetin izlemiş olduğu “düşük kur/yüksek faiz” politikası, Denizli’nin teşvik kapsamı dışında tutulması, 2006 sonrası alınan teşvik sayısı ve miktarlarının da düşmesi gibi nedenler, bu sektörü olduğu gibi diğer birçok sektörü de olumsuz yönde etkilemiştir. Denizli tekstil sektörünün özellikle global kriz sonrası düştüğü durumu Denizli Ticaret Odası ve Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçıları Birliği’nin tescilinden geçen mal gruplarına göre ihracat rakamlarından da açıkça anlaşılmaktadır. Buna göre, 2008-2009 ve 2010 Ocak-Haziran dönemleri itibariyle Denizli’den gerçekleştiren toplam ihracat 602.155 dolar olup, bu rakamın 596.944 dolar’lık kısmı (%99) tekstil ve konfeksiyon ürünlerinden oluşmaktadır. 2009 yılında Denizli’den yapılan ihracat 430.391 dolar olup, bunun 421.757 doları tekstil ve konfeksiyon ürünlerinden oluşmaktadır. 2010 Ocak-Haziran dönemi ihracat rakamları ise toplam 587.582 dolar olarak gerçekleşmiş olup, bu ihracatın 500.899 dolarlık kısmı tekstil ve konfeksiyon ürünlerinin ihracatından elde edilmiştir. İhraç ürünleri arasında dikkat çeken diğer bir ürün grubu da madencilik sektörüdür. Bu sektördeki ürün grubunun toplam ihracat içindeki payı her yıl bir önceki yıla göre sürekli artış göstererek 2008’de 3.2 milyon dolar olan ihracat miktarı 2009 yılında 7.2 milyon dolar’a, 2010 Haziran dönemine kadar ise 13.3 milyon dolarlık bir ihracat geliriyle tekstil sektöründen sonra ilde yıldızı parlayan ve en çok ihraç geliri sağlayan sektörler arasında yer almaya başlamıştır.

Globalleşme süreciyle ortaya çıkan finansal piyasaların liberalizasyonu ve bu liberalleşmenin özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomileri üzerinde oluşturdukları olumsuz etkiler (mali krizler ve bu krizlerin ülkeden ülkeye bulaştığı) genel kabul görmektedir. Bu süreçte Türkiye de son on yıl içinde (2001-2008 krizlerinden) payına düşeni aldı. Ortaya çıkan finansal krizler sonucunda başta reel sek-

törde üretim faaliyetinde bulunan girişimciler olmak üzere toplumun hemen hemen her kesimi bu krizlerden doğrudan veya dolaylı olarak etkilenmiştir. Krizlerden etkilenen illerin başında Denizli de yer almaktaydı. Çünkü Denizli, üretiminin ve ihracatının %90'dan fazlasını sanayi ürünlerinin oluşturduğu ve yıllık 2.5 milyar doların üzerinde ihracat, 1.6 milyar doların üzerinde de ithalatı olan bir ildir. Kurlarda meydana gelen dalgalanmalar, son dönemlerde hükümetin izlemiş olduğu düşük kur/yüksek faiz politikası doğrudan ihracatçıyı etkiliyordu. İhracatçı bu ilde ihraç ettiği ürünün karşılığını alamıyordu. Bu durum ilde, başta tekstil sektöründe olmak üzere diğer sektörlerde de birçok firmanın kapanmasına neden olmuştur*.

5. Sonuç ve Öneriler

Ticari ve finansal alanlarda gerçekleştirilen liberalleşme olgusuyla birlikte ortaya çıkan global düzenlemeler ülkelerin yapmış oldukları düzenlemelerin diğer ülkelerden farklı olmayacağını göstermektedir. İzlenen/izlenecek politikalar sadece ulusal ekonomiler değil benzer nitelikteki diğer ekonomiler üzerinde de doğrudan etkilere sahip olmuştur. Globalleşme ile birlikte ulusal tasarruf ve ulusal sermaye kavramları önemini yitirmiş bunların yerini uluslararası tasarruf ve uluslararası sermaye almıştır.

Özellikle kalkınmalarını gerçekleştirebilmeleri için uluslararası tasarrufa ve sermayeye büyük ihtiyaç duyan gelişmekte olan ülkeleri, piyasalarını liberalize ederek sermaye akımlarını ülkelere çekmeye yönelik büyük bir çaba içerisine itmiştir. Türkiye'nin de içinde yer aldığı (bilhassa 2001 kriz sonrasında) yapılan reformlara paralel olarak hızlanıp derinleşirken, sürecin beklenen olumlu neticeleri yanında bir takım olumsuz neticeleri de belirginleşmiştir. Bu sorunlar 2008 global kriz ortamında iyice açığa çıkmıştır. Olumsuzluklardan bazıları daha başarılı bir ekonomi idaresiyle ortadan kaldırılabilir mahiyettedir. Bütün bunlar globalleşmenin otomatik olarak herkese/her ülkeye dikensiz bir gül bahçesi vaat etmediği, iyi idare edilmemesi durumunda, globalleşmedeki her değişim alanının aynı zamanda bir kriz alanına dönüşebileceğini göstermiştir.

Nitekim, globalleşme süreciyle Türkiye'nin de içinde bulunduğu birçok ülke özellikle 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan krizlerin de etkisiyle bölgesel bazda olduğu gibi yerel bazda da bir çok yerel ekonominin durgunluğa sürüklenmesine neden olmuştur. Durgunluğa sürüklenen illerden biriside kuşkusuz Denizli olmuştur. Bu süreçte Denizli'de üretim faaliyetinde bulunan işletmelerin düştükleri durum ve beklentilerine yönelik önerilerimizi ana başlıklar halinde şu şekilde sıralayabiliriz:

* Geniş bilgi için bkz: *Ekonomik Yönüyle Denizli 2000-2009 Arasında DTO tarafından yayınlanan kitaplar./ Denizli Tekstil ve Konf.İhracatçıları Birliği Raporları./ Batmaz, Nihat (2001), Gelişimi Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Denizli Ekonomisi, Beta Basım Yayım, İstanbul./ İrmış ve Diğerleri , (2002), "İktisadi Gelişimde Girişimciliğin Rolü Karşılaştırmalı Bir Analiz: Erzurum Denizli" Süleyman Demirel Üniv.İİBF Der.C.7. s.243-256.*

Türkiye’de 2001 krizinden sonra ihracat sektöründe başta tekstil sektörü olmak üzere birçok mal grubunda fiyat alıcısı konumuna düşmüş olup, bu durumdan Denizli’de faaliyet gösteren tekstil firmaları da benzer şekilde olumsuz yönde etkilenmişlerdir. Uluslararası fiyatları belirleyebilme gücüne sahip olmayan Denizli ihracatçısı, reel olarak düşen gelirleri ve artan üretim maliyetleri; ihracatçılar açısından önemli sorunlar oluşturmaya başlamıştır. Bu bağlamda vergilerden, bürokratik katılıklardan, altyapı noksanlıklarından ve dünya piyasalarına göre daha yüksek olan birtakım girdi maliyetlerinden kaynaklanan sorunlar, başta tekstil sektörü olmak üzere (Hindistan, Çin, Pakistan, İran v.b ülkelere karşı) rekabet avantajını erezona uğratmış ve özellikle 2008 sonrasında birçok işletmenin kapanmasına neden olmuştur.

Türkiye ihracatında pazarda payının artırılması ve sürdürülebilmesi için ticaret ve sanayi politikaları ile makro ekonomik politikaların uyumlu ve birbirini destekler mahiyette olması gerekir. Bunun bir gereği olarak Türkiye’nin uygulamış olduğu para ve maliye politikalarının birbirini destekler nitelikte olması halinde ticari entegrasyonlardan elde edilen başarılar daha kalıcı olacaktır. Bunu gerçekleştirmenin yolu ise optimum döviz kuru ve kurdaki istikrarın sağlanmış olmasına bağlıdır. Son yıllarda kurlarda istikrarın sağlanamaması Denizli’deki ihracatçıyı olumsuz yönde etkilemiş, ihracat rakamları önceki yıllara göre artmış olsa da ihracatçının toplam kazancı önceki yıllara oranla azalmıştır. İthalatta beklentilerin üzerinde artış olup, önceki dönemlere oranla ithalatı hemen hemen iki kat artmıştır. Bu durum; ihracatçının yapmış olduğu bir dolarlık mal ihracatından elde ettiği ihracat gelirinin 0.80 sentini tekrar ara mal ithaline tahsis etmesi ile birlikte ihracatçının gelirinde büyük bir düşüşe neden olmuştur. Bu arada Denizli ile ilgili istatistiklere baktığımızda ilde meydana gelen ithalat artışına paralel olarak, ilde ithalatçı firma sayısında da 2001 yılına göre artışın %100’ün üzerinde olduğu görülmektedir.

Yine ilde faaliyet gösteren işletmelerin verimlilik artışı, kalite yönetimi ve ürün geliştirme konularında gereken yatırımları ertelemeleri bugün gelinen aşamada kur avantajının ortadan kalkması başta tekstil sektörü olmak üzere bazı ihracat kollarında il bazında aşırı kırılmalık sonucunu doğurmuştur.

2008 global kriz sonrası ilde faaliyet gösteren işletmelerin içine düştükleri temel sorunlardan bir diğeri de nakit sıkışıklığıdır. Finans kurumları, önceki dönemlere oranla daha düşük bir faiz oranı ile kredi sağlamış olmasına rağmen işletmelerin birçoğunun bu düşük faiz oranından dahi (%1 ve altında) kredi talebinde bulunmamasının başlıca nedeni; piyasalardaki belirsizliğin devam etmesidir. Bu durum Denizli’de girişimcilerin yatırım yapmasını engellemekte veya yapacağı yatırımı ertelemesine neden olmaktadır. Dolayısıyla işletmelerin birçoğu kendi öz sermayesi ile düşük kapasitede de olsa üretim faaliyetini sürdürmeyi tercih etmektedir.

Kapasitenin eksik kullanımı, işletmelerin ölçek ekonomilerinden yararlanamamalarına yol açmakta ve bu durum da işletmelerin ürettiği ürünlerin maliyetlerinin yüksek olmasına sebep olmaktadır. Yüksek maliyetli üretim, işletmelerin benzer

endüstride fiyat rekabetine girememesine neden olmaktadır. Bu durum Denizli’de özellikle tekstil sektöründe faaliyet gösteren işletmelerde belirgin bir şekilde kendini göstermiş başta Hindistan, Pakistan ve İran gibi ülkelerle bu sektörde rekabet edilemez duruma gelinmiştir.

Diğer taraftan eksik kapasiteyle çalışmanın bir diğer sonucu da, ilde istihdam seviyesinin düşmesi ve işsizliğin artmasıdır. Böyle bir konumda sermayenin tam ve etkin kullanılmadığı da açıkça ortaya çıkmaktadır.

Sonuç itibariyle, işletmelerin dışa açılma nispetinde Denizli girişimcisi güçlü bir vizyona sahiptir. Ancak iktisadi anlamda maliyetleri minimize etme, daha büyük pazarda açılma, üretim için gerekli hammadde ve ara mallarının temininde daha yüksek pazarlık gücüne sahip olma, yatırımlar için gereksinim duyulan sermayeyi daha kolay ve ucuza elde etme, daha fazla sayıda ve daha değişik yeteneklerde elemana sahip olma, bir yeniliğe ayak uydurmada kaynakların harekete geçirilmesi açısından daha fazla esnekliğe sahip olma özellikleri tam olarak oturmadığı müddetçe dış piyasalardaki rekabet gücünü elde edemeyeceklerdir.

Kaynaklar

AKDİŞ, Muhammet (2000), “Global Finansal Sistem-Finansal Krizler ve Türkiye”, Beta Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

BATMAZ, Nihat (2001), “Gelişimi Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Denizli Ekonomisi”, Beta Basım Yayım, Yayın No:1130, İstanbul.

BATMAZ, Nihat ve TEKELİ, Sevinç (2009), “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri”, Ekin Basım Yayın Dağıtım.

BAŞKAYA, Fikret (1986), Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım, Yurt Yayınları, Ankara.

BAYRAK Sabahat ve GÖNCÜOĞLU, H (2001), “Toplam Kalite Yönetimi ve Uygulanabilirliğine Yönelik Denizli İli’nde Bir Araştırma”, Beta Basım Yayım, Yayın No: 1136, İstanbul.

BORATAV, Korkut (2001), “2000-2001 Krizinde Sermaye Hareketleri”, İktisat-İşletme Dergisi, Yıl 16, sayı:186.

ÇELİKEL DANIŞOĞLU, Ayşe (2007), Küreselleşmenin Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk Üzerindeki Etkileri, İstanbul

CİLLOV, Haluk (1970), “Türkiye Ekonomisi”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fak. Yayınları, Yayınları No:266, İstanbul.

DİE (1993), Devlet İstatistik Enstitüsü İl ve Bölge İstatistikleri.

DİE (2001), İller İtibariyle GSYİH, Mayıs 2001.

DPT (1998), İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması.

- DTO (1995), Ekonomik Yönüyle Denizli, Denizli Ticaret Odası Yayınları.
- DTO (2005), Ekonomik Yönüyle Denizli, Denizli Ticaret Odası Yayınları.
- DTO (2006-2007), Ekonomik Yönüyle Denizli, Denizli Tic. Odası Yayınları.
- DTO (2008), Ekonomik Yönü İle Denizli, Denizli Ticaret Odası Yayınları.
- DTO (2009), Ekonomik Yönü İle Denizli, Denizli Ticaret Odası Yayınları
- Dünya Bankası (2009), W.B, World Development Indicators, Quick Reference Tables.
- EKREN, N (1984), 1980 Stabilizasyon Paketinin 1958, 1970 ve 1978-1979 Paketleri İle Karşılaştırmalı Analizi, Türkiye’de ve Dünya da Yaşanan Ekonomik Bunalım. Yurt Yayınları.
- ERKAN, Hüsnü (1987a), “ Sosyo Ekonomik Bölgesel Gelişme Teorik ve Uygulamalı Bir Yaklaşım”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Yayın No: 0906, İzmir.
- ERKAN, Hüsnü (1992b), Yeni Hükümetin Politikaları, EGİAD Ekonomik Raporları, No:4, İzmir.
- EROĞLU, Feyzullah (1997), Denizli Sanayileşmesinin Toplumsal Dinamiği Olarak Girişimcilik Kültürü, Denizli Sanayi Sempozyumu, Denizli.
- Ayşe İRMİŞ, ve Diğerleri (2002). “İktisadi Gelişmede Girişimciliğin Rolü Karşılaştırmalı Bir Analiz: Erzurum-Denizli”, Süleyman Demirel Üniversitesi. İİBF. Dergisi, Cilt:7.
- İlhan TEKELİ ve Diğerleri (1984), Türkiye’de ve Dünya da Yaşanan Ekonomik Bunalım, Yurt Yayınları, Ankara.
- İSO (1995), İstanbul Sanayi Odası Yayınları, Sayı:354.
- Kazgan, Gülten (1988a), “Ekonomide Dışa Açık Büyüme”, Altın Kitapları Yayınevi, 2.Baskı, İstanbul
- KAZGAN, Gülten (2002b), “Küreselleşme Ulus-Devlet Yeni Ekonomik Düzen”, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3.Baskı, İstanbul.
- KIRCOVA, İbrahim (2010), Dünya’da ve Türkiye’de e- İhracat Uygulamaları, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 2010:19, İstanbul
- KÜÇÜKER, Celal (2001), Türkiye’de Bölgesel/Kentsel Ekonomik Yapılanma, Türkiye Ekonomi Kurumu Sektörel Analizi, İmaj Yayınevi, Ankara
- MPM (1998), Denizli Verimliliği Araştırma Projesi, Ankara.
- MÜSİAD (2009), Türkiye Ekonomisi Araştırma Raporları.
- MUTLUER, Mustafa (1995), “Gelişimi, Yapısı ve Sorunlarıyla Denizli Sanayi”, DSO Yayınları, İzmir.

Sanayi ve Ticaret Bakanlığı (1973), 50. Yılda Türk Sanayi, Ankara.

MORGİL, Orhan (2008), “Küresel Kriz ve Türk Ekonomisine Etkileri”, TİSK İşveren Dergisi, Kasım, [www.tisk.org.tr/ isveren-sayfa.asp? yazi-id:2204](http://www.tisk.org.tr/isveren-sayfa.asp?yazi-id:2204) id.

SEYİDOĞLU, Halil (2001), Uluslararası İktisat Teori-Politika ve Uygulama, Güzem Can Yayınları, İstanbul.

SERİN, Necdet (2001), Türkiye Ekonomisi Sektörel Analizi, Türkiye Ekonomi Kurumu, İmaj Yayınevi, Ankara, Ekim 2001.

SUSAM, Nazan ve BAKKAL, Ufuk (2008), Kriz Süreci Makro Değişkenleri ve 2009 Bütçe Büyüklüklerini Nasıl Etkileyecek, Maliye Dergisi, sayı: 155, Aralık 2008.

ŞAHİN, Hüseyin (1998), “Türkiye Ekonomisi”, Ezgi Kitabevi Yayınları, 5.Baskı, Bursa.

TEZEL, Yahya (1968), “Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi 1923-1950”, Yurt Yayınevi, Ankara.

Ticaret Üniversitesi Dergisi, [www.iticu.edu.tr/ kutuphane/dergi/db/M00075.pdf](http://www.iticu.edu.tr/kutuphane/dergi/db/M00075.pdf) 30.052007.

TOBB (1989), Türkiye’de Ekonomik Yapı Değişimleri 1923-1988, TOBB Yayını, Ankara.

TÜSİAD (2007), Ticari ve Ekonomik Diplomasi Raporu, Mayıs 2007.

TÜSİAD (2007), Ticari ve Ekonomik Diplomasi Raporu, 2007 Mayıs.

YILMAZ, Ahmet ve KARATAŞ, Togan (2009), Türkiye Ekonomisinde 2001 Krizi Sonrası Süreçte Cari İşlemler Açığının Nedenleri Üzerine Bir İnceleme, Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, Yıl 2009, Cilt: XXVII, Sayı: II.

YELDAN, Erinç (2009), Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm, Birikim ve Büyüme, <http://www.yenimakale.com/kuresellsme-turkiye-ekonomisi-bolusum-biri>. Alıntı Tarihi:16.03.2011.